

ANDRZEJ WRZYSZCZ (Lublin)

Z badań nad administracją wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)

Po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa dla okupowanych polskich obszarów na podstawie dekretu kanclerza Rzeszy z 12 X 1939 r., hitlerowcy przystąpili do tworzenia cywilnej administracji okupacyjnej na tych terenach. Jeden z jej działów (resortów) stanowiła administracja wymiaru sprawiedliwości. W procesie jej budowania wykorzystano struktury powołane jeszcze w czasie działań wojennych we wrześniu 1939 r. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule będzie zwierzchność administracji niemieckiej nad typowymi organami wymiaru sprawiedliwości: sądownictwem, prokuraturą, adwokaturą i notariatem, pominięty natomiast zostanie nadzór nad więzienictwem.

Na początku wojny na terenach zajętych przez wojska niemieckie najwyższą władzę sprawował naczelny dowódca wojsk lądowych gen. von Brauchitsch. Przekazał on swoje uprawnienia dowódcom poszczególnych armii. U ich boku działali szefowie zarządów cywilnych, którzy tworzyli administrację i sądownictwo na obszarach zajętych przez poszczególne armie¹. System ten uległ zmianie, gdy wojska niemieckie znalazły się w głębi Polski. 25 IX 1939 r. ukazał się dekret Hitlera, na podstawie którego utworzono cztery okupacyjne okręgi wojskowe (Militärbezirke): Gdańsk – Prusy Zachodnie, Poznań, Kraków i Łódź. Dowódcom wojskowym tych okręgów również przydzielono szefów zarządu cywilnego. Minister Rzeszy Hans Frank otrzymał wówczas nominację na naczelnego szefa administracji (Oberster Verwaltungschef) okupowanych ziem Polski². W ramach tego systemu administracją

¹ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1968, t. I, s. 50–51.

² Struktura i funkcjonowanie niemieckiego zarządu wojskowego w Polsce zostały omówione w: L. Herzog, *Niemieckie sity zbrojne w okupowanej Polsce w latach 1939–1941*, część I,

wymiaru sprawiedliwości zajmowali się szefowie zarządów cywilnych i podlegli im pełnomocnicy ministerstwa sprawiedliwości do spraw sądownictwa (*Beauftragte des Reichsjustizministeriums für die Justizangelegenheiten*)³. Nadzorowali oni tworzone w trakcie działań wojennych sądy specjalne (*Sondergerichte*) i składali wnioski do ministerstwa sprawiedliwości o uruchomienie nowych. Otrzymywali kopie zapadłych w tych sądach wyroków. Ustanawiali reguły i porządek zastępstwa sędziów i prokuratorów pomiędzy dwoma sąsiadującymi ze sobą ośrodkami okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości⁴. We wrześniu 1939 r. podjęte zostały także działania zmierzające do uruchomienia sądownictwa cywilnego. Na konferencji w dniu 19 IX w Częstochowie skierowano apel do zwierzchników powiatowej administracji okupacyjnej – landratów, o nadzór i współdziałanie w tej kwestii z sądami specjalnymi. Organizowanie cywilnego wymiaru sprawiedliwości, a w szczególności sądownictwa niespornego powierzono sędziom sądów specjalnych, którzy mieli to czynić obok swych podstawowych obowiązków. Wywołało to jednak komplikacje, gdyż kłóciło się z zasadą stałej gotowości sędziów sądów specjalnych. Rozważano w związku z tym zwiększenie obsady kadrowej sądów. Bezpośredni nadzór nad sądownictwem okupowanych polskich terenów sprawowało też ministerstwo sprawiedliwości Rzeszy. 24 X 1939 r. odbyła się w Berlinie konferencja przewodniczących sądów specjalnych funkcjonujących na zajętych terytoriach Rzeczypospolitej Polskiej pod przewodnictwem sekretarza stanu w ministerstwie sprawiedliwości Freislera, na której dokonano podsumowania dotychczasowej działalności i sformułowano zalecenia na przyszłość⁵.

Wojskowy Przegląd Historyczny 1961, R VI, z. 4, s. 88–133 i część II, WPH 1962, R VII, z. 1, s. 45–71; K. Radziwończyk, *Okupacyjny zarząd i zbrodnie wojenne Wehrmachtu podczas agresji na Polskę*, WPH 1973, R XVIII, z. 2, s. 101–102; R. Herzog, *Grundzüge der deutschen Besatzungsverwaltung in den ost- und südosteuropäischen Ländern während des zweiten Weltkrieges*, Tübingen 1955, s. 84.

³ Np. na obszarze tyłowym 8 armii pełnomocnikiem był baron von Thiesenhausen, na obszarze 10 armii prezes sądu krajowego Nebesky, a w sztabie szefa zarządu cywilnego przy dowódcy 3 Odcinka Ochrony Pogranicza, radca sądu krajowego Schmidt. A. Konieczny, *Organizacja wymiaru sprawiedliwości na Śląsku w latach II wojny światowej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CCXLIX, Studia Historyczno-Prawne pod red. A. Koniecznego, Wrocław 1996, s. 186–187. Zastępcą Nebesky'ego ustanowiony został 1 X 1939 r. przewodniczący Sądu Specjalnego w Radomiu von Wojkowsky-Biedau. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Sąd Specjalny w Piotrkowie (dalej: SSpP), sygn. 1, k. 3, 9, 24.

⁴ Np. zastępstwo prokuratorów i sędziów Sądu Specjalnego nr I w Częstochowie i nr II w Piotrkowie oraz zastępstwo prokuratorów i sędziów Sądu Specjalnego nr III w Kielcach i nr IV w Radomiu. Pełnomocnik do spraw sądownictwa Nebesky zajmował się nawet zmianą pieczęci w przypadku zmiany siedziby sądu specjalnego (przeniesienie z Wielunia do Piotrkowa Trybunalskiego). APŁ, SSpP, sygn. 1, k. 3, 8, 24; A. Wrzyszczyk, *Tworzenie okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1940*, artykuł przyjęty do druku w *Studiach z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, s. 4.

⁵ APŁ, SSpP, sygn. 1, k. 2, 3, 14, 15, 22, 23; Archiwum Federalne w Berlinie – Bundesarchiv Berlin (dalej: BB), R 3001, Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy – Reichsjustizministerium, sygn. 9803/7/1, k. 23–25, 56–58.

W przepisach wydanych już po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa nadzór administracyjny nad sądownictwem powierzono przede wszystkim wydziałowi sprawiedliwości przy Urzędzie Generalnego Gubernatora (później głównemu wydziałowi sprawiedliwości – Hauptabteilung Justiz w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa) oraz wydziałom sprawiedliwości (Abteilung Justiz) usytuowanym w urzędach szefów dystryktów. Wykonywały one typową zwierzchność administracyjną nad organami wymiaru sprawiedliwości w GG: sądami, prokuraturą, adwokaturą i notariatem, więziennictwem. Poza tym jednak pewne kompetencje do ingerencji w funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości posiadali zwierzchnicy wyżej wymienionych organów: generalny gubernator i szefowie dystryktów (przysługiwał im osobisty tytuł gubernatorów). Na uwagę zasługuje fakt, że administracji tej podlegały zarówno niemieckie, jak i polskie okupacyjne organy wymiaru sprawiedliwości.

26 X 1939 r. ustanowione zostało rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w GG, w którym zapowiedziano powołanie do życia dualistycznego systemu sądownictwa: sądów niemieckich i sądów polskich, przy czym sądownictwo niemieckie uzyskało kontrolę nad polskim⁶. Struktura organizacyjna sądownictwa polskiego została mocno okrojona w porównaniu z okresem przedwojennym. Zawieszono działalność Sądu Najwyższego. Postępowanie było dwuinstancyjne. Istniały sądy grodzkie, okręgowe i apelacyjne, natomiast zlikwidowano sądy pracy, przekazując ich kompetencje sądom grodzkim. Zniesiono też sądownictwo administracyjne i zreorganizowano urzędy hipoteczne. W 1941 r. powielono ten wzorzec na terenie przyłączonego do Generalnego Gubernatorstwa dystryktu Galicja pod nazwą – sądownictwa nieniemieckiego⁷. W obrębie sądownictwa niemieckiego w GG obok wspomnianych wyżej sądów specjalnych powołano sądy niemieckie (Deutsche Gerichte) i wyższe sądy niemieckie (Deutsche Obergerichte). W porównaniu z kilkustopniową strukturą sądów powszechnych w Rzeszy Niemieckiej było to sądownictwo bardzo uproszczone. Funkcjonujące w Generalnym Gubernatorstwie jako I instancja sądy niemieckie łączyły kompetencje działających w Niemczech sądów lokalnych (Amtsgerichte) i sądów krajowych (Landgerichte) (orzekających w I instancji). Stanowiące w GG II instancję wyższe sądy niemieckie odpowiadały kompetencjom sądów krajowych i wyższych sądów krajowych (Oberlandesgerichte) – funkcjonującym w Rzeszy jako II instancja⁸.

⁶ Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem, (wydał A. Weh), Kraków 1941, C 100, Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z 26 X 1939 r., §§ 1–4.

⁷ A. Wrzyszczyński, *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Zeszyty Majdanka t. XIV, 1992, s. 114, 117.

⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Gubernator Dystryktu Radomskiego (dalej: GDR), sygn. 206, k. 3.

Ten dualistyczny model był rozwiązaniem dotychczas nie stosowanym przez hitlerowców. Warto podkreślić, że władze III Rzeszy rozważały także koncepcję utrzymywania porządku na terenie Generalnego Gubernatorstwa za pomocą policyjnych środków przymusu, pozbawiając miejscową ludność jakiegokolwiek systemu prawnego. Koncepcja ta została jednak odrzucona głównie ze względów gospodarczych. Generalne Gubernatorstwo miało się stać obiektem wyzysku ze strony Rzeszy i w związku z tym za niedopuszczalne uznano stosowanie wyłącznie środków policyjnych, gdyż uniemożliwiałyby one normalne funkcjonowanie życia gospodarczego. U źródeł dualizmu wymiaru sprawiedliwości legła idea izolacji i segregacji Niemców od pozostałej ludności (cienka niemiecka warstwa panów na kolonialnym obszarze Wschodu)⁹. Dzięki zastosowaniu tego modelu Niemcy zamieszkujący Generalne Gubernatorstwo podlegali wyłącznie jurysdykcji niemieckiego wymiaru sprawiedliwości, „otrzymywali prawo od niemieckiego sędziego”. Podkreślano także prymat niemieckiego prawa nad polskim ustawodawstwem, gdyż w GG miały obowiązywać te przepisy polskiego prawa, które nie pozostawały w sprzeczności z przejęciem władzy przez Rzeszę Niemiecką i wykonywaniem wojskowych praw zwierzchnich¹⁰.

Generalny gubernator Hans Frank nie posiadał typowych uprawnień do nadzoru administracyjnego nad wymiarem sprawiedliwości. Biorąc jednak pod uwagę specyfikę ustroju GG, a szczególnie brak przedstawicielskiego, kolegialnego organu ustawodawczego, co w rezultacie powodowało połączenie w ręku generalnego gubernatora kompetencji ustawodawczych i wykonawczych, należało jak się wydaje przedstawić jego rolę i wpływ na aparat wymiaru sprawiedliwości. Tym bardziej, że Frank jako prawnik z wykształcenia osobiście angażował się w rozwiązywanie problemów związanych z funkcjonowaniem dualistycznego sądownictwa okupacyjnego. Ważna rola generalnego gubernatora w tworzeniu okupacyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości wynikała z jego kompetencji ustawodawczych. Wszystkie najważniejsze akty ustawodawcze dotyczące tego systemu wydane zostały w formie rozporządzeń generalnego gubernatora, chociaż przygotowanie merytoryczne tego ustawodawstwa należało oczywiście do głównego wydziału sprawiedliwości, a prace techniczne przed publikacją wykonywał urząd ustawodawczy (Amt für Gesetzgebung)¹¹. Natomiast bezpośrednie ingerencje generalnego guber-

⁹ D. Majer, „Narodowo obcy” w III Rzeszy. Przyczynek do narodowo-socjalistycznego ustawodawstwa i praktyki prawniczej w administracji i wymiarze sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa, Warszawa 1989; s. 319.

¹⁰ Ibidem, s. 318; Prawo Generalnego..., A 100, § 4.

¹¹ Do najważniejszych rozporządzeń generalnego gubernatora tworzących szkielet systemu okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości należały wydane w latach 1939–1940 rozporządzenia: o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z 26 X 1939 r.; o sądach specjalnych w GG z 15 XI 1939 r.; o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywil-

natora w funkcjonowanie okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości sprowadzały się w praktyce do stosowania prawa łaski. Hans Frank uzyskał te kompetencje na mocy dekretu kanclerza Rzeszy z 30 I 1940 r.¹² Hitler przekazał generalnemu gubernatorowi (na podległym mu terytorium) uprawnienia do umarzania postępowania i ulaskawiania bądź decyzji odmownych w sprawach ulaskawień w sądownictwie okupacyjnym z wyłączeniem wojskowego postępowania karnego i wewnętrznego postępowania karnego dla funkcjonariuszy SS i policji. Frank otrzymał też upoważnienie do przekazania tych kompetencji podległym sobie organom¹³. Szczegółowe uregulowania dotyczące stosowania prawa łaski w GG wydane zostały w marcu 1940 r. W dekrete z 8 III generalny gubernator zobowiązał kierownika wydziału sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora do przygotowania odpowiednich sprawozdań i przedkładania akt sądowych z sądów specjalnych i sądów powszechnych (sądów niemieckich i wyższych sądów niemieckich) w przypadkach orzeczonych kar śmierci. W praktyce decyzje o korzystaniu z prawa łaski podejmował też w zastępstwie generalnego gubernatora sekretarz stanu. W dniu 20 XII 1941 r. Frank wydał dekret zmieniający zasady stosowania prawa łaski w przypadku wydanych przez sądy specjalne wyroków śmierci przeciwko Żydom, którzy naruszyli przepisy o ograniczeniach prawa pobytu (czyli opuścili bez zezwolenia teren getta). Uprawnienia do korzystania z prawa łaski w tych sprawach otrzymali właściwi miejscowo gubernatorzy dystryktów¹⁴. Dekret o stosowaniu prawa łaski przy karach pozbawienia wolności i grzywny ustanowiono 16 III 1940 r. Na jego podstawie uprawnienia te otrzymali szefowie dystryktów w zakresie sądownictwa polskiego w przypadku kar pozbawienia wolności do 6 miesięcy i kar pieniężnych, które podlegały za-

nych w GG z 26 I 1940 r.; o sądownictwie niemieckim w GG z 19 II 1940 r.; o sądownictwie polskim w GG z 19 II 1940 r.; o przejściu spraw prawnych w sądownictwie niemieckim i polskim z 19 II 1940 r.; o niemieckich adwokatach w GG z 13 IX 1940 r., Prawo Generalnego..., odpowiednio: C 100, C 105, C 110, C 120, C 150, C 148, C 135. W następnych latach największe znaczenie miały: rozporządzenie z I VIII 1941 r. w sprawie odbudowy wymiaru sprawiedliwości w okręgu Galizien (Galicja), Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa (dalej: Dz.RGG) 1941, s. 444–446; rozporządzenie o niemieckich notariuszach w Generalnym Gubernatorstwie z 17 XII 1941 r., Dz.RGG 1941, s. 731–732; rozporządzenie o niemieckich adwokatach i niemieckich notariuszach w Okręgu Galizien z 29 VIII 1942 r., Dz.RGG z 1942 r., s. 495; rozporządzenie z 19 X 1942 o nieniemieckim sądownictwie w okręgu Galizien (Galicja) i o przejściu wymiaru sprawiedliwości na byłych sowieckich częściach obszarów, Dz.RGG 1942, s. 653–655; rozporządzenie z 24 X 1942 r. celem uproszczenia sądownictwa karnego w Generalnym Gubernatorstwie, Dz.RGG 1942, s. 667–669; rozporządzenie z 5 VII 1943 r. w celu uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie stosownie do potrzeb wojennych, Dz.RGG 1943, s. 309–310.

¹² Prawo Generalnego..., C 390, Dekret Führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o stosowaniu prawa łaski na okupowanych obszarach polskich z 30 I 1940 r.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, C 395, Dekret o stosowaniu prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie z 8 III 1940 r.; Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej: APRz.), Sąd Specjalny w Rzeszowie, sygn. 3, k. 19, 20, sygn. 9, k. 120.

mianie na kary pozbawienia wolności do 6 miesięcy. Przy pozostałych karach kompetencje do stosowania prawa łaski przelano na kierownika wydziału sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora. Decyzje odmowne mogli podejmować: szef niemieckiej prokuratury (władzy oskarżenia), szef polskiej prokuratury i gubernator. Skargi na odmowne decyzje szefów prokuratury mogły być kierowane do gubernatora, skargi na odmowne decyzje gubernatora mogły być kierowane do kierownika wydziału sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora¹⁵.

Na marginesie powyższych rozważań warto podkreślić, że przekazane generalnemu gubernatorowi przez Hitlera prawo łaski stało się dla Franka instrumentem walki z kwestionującym jego zwierzchność dowództwem SS i policji, gdyż pozwalało na ingerencję w działalność policyjnych sądów doraźnych. Organy te trudno nazwać sądami w pełnym tego słowa znaczeniu. Funkcjonowały one bowiem z pogwałceniem elementarnych zasad nowożytnego procesu karnego. K.M. Pospieszalski twierdzi, że wobec nieistnienia praktycznych różnic między zwykłą działalnością policji, a działalnością sądowniczą, nie należy uważać policyjnych sądów doraźnych za sądy w ogólnie przyjętym tego słowa znaczeniu¹⁶. Podstawą prawną ich działania w Generalnym Gubernatorstwie było rozporządzenie z 31 X 1939 r. Zgodnie z § 13 tego rozporządzenia generalny gubernator mógł polecić, aby niesłuszny jego zdaniem wyrok policyjnego sądu doraźnego został sprawdzony przez wyższego dowódcę SS i policji. Jak z tego wynika, jego uprawnienia nie były zbyt duże, bo na treść końcowego rozstrzygnięcia nie miał żadnego wpływu. Sytuacja zmieniła się po wydaniu przez Hitlera dekretu z 30 I 1940 r. o stosowaniu prawa łaski na okupowanych obszarach polskich¹⁷. Na mocy tego dekretu Frank otrzymał prawo do podejmowania decyzji w sprawach ułaskawień oraz prawo do umarzania postępowania. Przez następne miesiące starał się, aby te przepisy były rzeczywiście realizowane. Próbował to osiągnąć różnymi metodami: na drodze ustawodawczej, w formie nakazów skierowanych bezpośrednio do nadzorujących formalnie policję urzędników administracji, domagając się dostarczenia mu akt w budzących wątpliwości sprawach¹⁸. W listopadzie 1941 r. zlikwidował niekorzystną dla niego instytucję

¹⁵ Dekret o stosowaniu prawa łaski przy karach pozbawienia wolności i grzywnach orzeczonych przez sąd z 16 III 1940 r. nie został opublikowany w Dzienniku Rozporządzeń GG. APŁ, Prokuratura przy Sądzie Specjalnym w Piotrkowie (dalej: Prok.Piotrków), sygn. 15, k. 10.

¹⁶ K.M. Pospieszalski, *Odpowiedzialność naczelných zwierzchników administracji terenowej za zbrodnie wojenne w okupowanej Polsce*, Przegląd Zachodni 1962, t. II, nr 3, s. 9–10.

¹⁷ Prawo Generalnego..., C 305, Rozporządzenie celem zwalczania czynów gwałtu w Generalnym Gubernatorstwie z 31 X 1939 r.; C 390; A. Wrzyszczyk, *Zarys organizacji sądownictwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Zeszyty Majdanka t. XIII, 1991, s. 11.

¹⁸ Prawo Generalnego..., C 395; Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945, Warszawa 1970, t. I, s. 153, 172–173.

sprawdzania wyroków przez wyższego dowódcę SS i policji, zastępując ją jednolitym dla wszystkich sądów prawem łaski. Z biegiem czasu jednak postanowienia te stały się martwą literą. W związku z nasilającymi się akcjami ruchu oporu, generalny gubernator tracił kontrolę nad sądownictwem doraźnym. Policja stawała się coraz bardziej niezależna, a jej sądy realizowały dyrektywy sztabu Himmlera¹⁹.

Zwierzchnictwo administracyjne nad organami wymiaru sprawiedliwości sprawował także szef dystryktu (gubernator) na podległym mu terytorium. Do jego kompetencji w tym zakresie należał bezpośredni nadzór służbowy nad wszystkimi niemieckimi władzami sądowymi. Podobne rozwiązanie zastosowano w stosunku do polskiego sądownictwa okupacyjnego. Gubernator swoje uprawnienia mógł przekazać kierownikowi wydziału sprawiedliwości, a w zakresie sądownictwa niemieckiego także kierownikowi wydziału spraw wewnętrznych. Kierownik wydziału sprawiedliwości dla zapewnienia skutecznego nadzoru nad polskimi organami sądowymi mógł wykorzystać niemieckich sędziów, prokuratorów i urzędników. Szczegółowe kompetencje gubernatorów obejmowały przede wszystkim uprawnienia do wewnętrznego terytorialnego podziału sądowego w dystrykcie. Wyznaczali oni granice okręgów sądowych dla niemieckich organów wymiaru sprawiedliwości: sądów specjalnych, i sądów niemieckich. Gubernator lubelski wydał nawet zarządzenie o przeniesieniu siedziby wydziału Sądu Specjalnego w Lublinie z Zamościa do Chełma. W obrębie sądownictwa polskiego gubernatorzy decydowali o podjęciu działalności przez sądy okręgowe i grodzkie oraz o ewentualnej zmianie granic ich okręgów²⁰. Do uprawnień szefów dystryktów należało też zarządzanie odbywania roków sądowych poza siedzibą sądu. Było to konieczne w przypadku sądów specjalnych i sądów niemieckich ze względu na duży obszar ich okręgów. Na przykład Sąd Niemiecki w Radomiu odbywał roki sądowe aż w 5 miastach: w Kielcach, Sandomierzu, Kozienicach, Jędrzejowie i Opatowie; a Sąd Niemiecki w Piotrkowie Trybunalskim w: Opocznie, Radomsku, Rawie Mazowieckiej, Tomaszowie Mazowieckim i Częstochowie. Sąd Niemiecki w Chełmie sądził dodatkowo w Zamościu, a Sąd Specjalny

¹⁹ Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje 1938–1945*, Poznań 1984, t. II, s. 434–436; *Okupacja...*, t. II, s. 580–581.

²⁰ Prawo Generalnego..., C 105 § 1; C 120, §§ 2, 6, 33, C 150, §§ 6, 8, 19; Zarządzenie szefa dystryktu lubelskiego o przeniesieniu siedziby wydziału Sądu Specjalnego w Lublinie z Zamościa do Chełma z 22 III 1941 z mocą obowiązującą od I IV 1941 r., Zarządzenie szefa dystryktu radomskiego o granicach okręgów niemieckich i polskich sądów w dystrykcie radomskim z 16 IX 1940 r., APL, Prok. Piotrków, sygn. 9, k. 27, 28, 68. Warto jednak zauważyć, że w dystrykcie lubelskim zarządzenie o właściwości miejscowej sądów niemieckich (sądów specjalnych, sądów niemieckich i wyższego sądu niemieckiego) wydał 26 IX 1940 r. kierownik wydziału sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu. Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Okręgu Lubelskiego (dalej: UOL), sygn. 914, k. 43.

w Radomiu miał wyznaczone roki sądowe w Końskich i Opatowie²¹. Gubernatorzy uzyskali także możliwości wprowadzania do postępowania procesowego przed sądami polskimi języka ukraińskiego. Na pierwotnym obszarze Generalnego Gubernatorstwa zrealizowano to w sposób następujący: w okręgach sądów grodzkich, gdzie liczba ludności ukraińskiej przekraczała 1/5, mógł być używany w razie potrzeby język ukraiński przy postępowaniu pisemnym i na rozprawie ustnej. Wyroki i inne rozstrzygnięcia miały być jednak ogłaszane w języku polskim. Decyzję taką podjął szef dystryktu lubelskiego, który wprowadził możliwość stosowania języka ukraińskiego w 10 sądach grodzkich na terenie swego dystryktu. Były to sądy grodzkie w: Białej Podlaskiej, Bełzie, Biłgoraju, Chełmie, Cieszanowie, Hrubieszowie, Tarnogrodzie, Tomaszowie, Tyszowcach i Włodawie. Sytuacja zmieniła się po przyłączeniu w 1941 r. dystryktu Galicja. Zasadnicza różnica polegała na wprowadzeniu priorytetu języka ukraińskiego. Polacy uzyskali w Galicji takie same uprawnienia, jak Ukraińcy w pozostałych dystryktach. Sprecyzowano tylko, że wyjątkowe stosowanie języka polskiego rozciąga się także na postępowanie przed sądami II instancji²².

Bieżącą kompleksową zwierzchność administracyjną nad organami wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie sprawował wydział sprawiedliwości. Bezpośrednio po powstaniu GG wchodził on w skład Urzędu Generalnego Gubernatora (z szefem UGG podległym bezpośrednio Frankowi), jako jeden z szesnastu tzw. wydziałów „specjalistycznych” obok wydziałów: spraw wewnętrznych; finansów; gospodarki; wyżywienia i rolnictwa; lasów; kształtowania cen; pracy; dewiz; wychowania, nauki i wykształcenia ludowego; oświecenia ludowego i propagandy; zdrowia; budownictwa; poczt; kolei oraz zaliczanego do wydziałów specjalistycznych Urzędu Powierniczego dla Generalnego Gubernatorstwa. Oprócz wydziałów specjalistycznych w strukturze Urzędu Generalnego Gubernatora funkcjonowało także sześć wydziałów centralnych: ustawodawstwa, administracji urzędu, reform terytorialnych, oraz zaliczane do wydziałów centralnych: kancelaria generalnego gubernatora (zwana wcześniej kancelarią Zamek), urząd personalny i urząd organizacyjny. Poza tym do UGG należały: urząd nadzoru bankowego dla GG, referent do spraw ruchu drogowego, urząd dla badania gleby oraz pełnomocnik do spraw sportu GG²³.

²¹ Prawo Generalnego..., C 120, § 2; APR, GDR, sygn. 206, k. 10; APL, Sąd Niemiecki w Chełmie, sygn. 6, k. 1, sygn. 8, k. 2, 5, sygn. 10, k. 31, sygn. 14, k. 5; Zarządzenie szefa dystryktu radomskiego z 22 VI 1940 r., APŁ, Prok.Piotrków, sygn. 9, k. 16; A. Wrzyszczyk, *Z działalności Sądu Specjalnego w Radomiu (1939–1945)*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. LIII, 2001, z. 1, s. 338.

²² A. Wrzyszczyk, *O organizacji...*, s. 117; Rozporządzenie z 1 VIII 1941 r. w sprawie odbudowy..., Dz.RGG z 1941, s. 445–446, § 1–3; Rozporządzenie z 19 X 1942 r. o nieniemieckim sądownictwie..., Dz.RGG 1942, s. 653–655, § 3.

²³ Prawo Generalnego..., A 120, przyp. 12.

W tym okresie specjalistyczny wydział sprawiedliwości dzielił się na 6 referatów. Pierwszy z nich zajmował się sprawami notariatu. Drugi był właściwy dla prawa karnego, procesu karnego, prawa publicznego i międzynarodowego. Trzeci obejmował system wykonywania kar i organizację sądownictwa polskiego, a czwarty organizację sądownictwa niemieckiego, prawo cywilne (bez prawa zobowiązań), prawo procesowe, sądownictwo niesporne. Piąty referat zajmował się prawem patentowym, a szósty prawem polskim, prawem zobowiązań, prawem handlowym i gospodarczym. Na czele specjalistycznego wydziału sprawiedliwości, stał Kurt Wille, który został oddelegowany do dyspozycji Franka przez ministra sprawiedliwości Rzeszy w dniu 11 X 1939 r. Obsada kadrowa obok szefa wydziału składała się z kilkunastu urzędników i pracowników biurowych. Kierownicze stanowiska piastowali: Ganser, Saage, Eden i Gutbrod²⁴.

Na podstawie rozporządzenia generalnego gubernatora z 1 XII 1940 r. zniesiono Urząd Generalnego Gubernatora i na jego miejsce powołano Rząd Generalnego Gubernatorstwa z sekretarzem stanu na czele. Kilka miesięcy później dokonano znaczącej reorganizacji wewnętrznej tego organu. Z dniem 1 IV 1941 r. zaczęła funkcjonować następująca struktura: pod przewodnictwem sekretarza stanu i jego zastępcy podsekretarza stanu znalazły się: sekretariat stanu i główne wydziały. W skład sekretariatu stanu wchodziły: kancelaria generalnego gubernatora, kancelaria rządu, urząd ustawodawczy, urząd kształtowania cen, urząd reform terytorialnych, urząd personalny, urząd administracyjny, dyrekcja archiwów Generalnego Gubernatorstwa. Główny wydział sprawiedliwości znalazł się w grupie dwunastu głównych wydziałów: spraw wewnętrznych, finansów, gospodarki, wyżywienia i rolnictwa, lasów, pracy, propagandy, wiedzy i nauki, budownictwa, kolei, poczty. Wprowadzono możliwość wyodrębnienia w strukturze wydziałów głównych – wydziałów, które z kolei dzielić się mogły na działy, referaty główne i referaty²⁵. Na czele głównego wydziału sprawiedliwości (nazwa główny wydział sprawiedliwości będzie dalej stosowana dla całego okresu okupacji w GG) stał w dalszym ciągu Kurt Wille. Zajmował on dość wysoką pozycję w strukturach władzy Generalnego Gubernatorstwa. Był członkiem Rządu GG od momentu jego powstania. Chociaż przewidziany w rozporządzeniu generalnego gubernatora z 16 III 1941 r. skład rządu nie obejmował stanowiska kierownika głównego wydziału sprawiedliwości, to wprowadzono zasadę, że do rzą-

²⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Rząd Generalnego Gubernatorstwa (dalej: RGG), sygn. 9a, k. 122–124; sygn. 593, k. 1. Charakterystyczny był fakt, że mimo oddelegowania do dyspozycji Franka, zarówno pensja jak i dodatek ministerialny Willego nadal były wypłacane z głównej kasy Rzeszy. BB, R 3001, sygn. 2959, k. 25, 60.

²⁵ Prawo Generalnego..., A 121, Drugie rozporządzenie o odbudowie administracji Generalnego Gubernatorstwa (Rozporządzenie o jednolitości administracji) z 1 XII 1940 r., §§ 1, 2; A 122, Trzecie rozporządzenie o odbudowie administracji Generalnego Gubernatorstwa (Organizacja Rządu Generalnego Gubernatorstwa) z 16 III 1941 r., §§ 1, 2, 3.

du wchodzi dotychczasowi jego członkowie (a więc kierownicy wszystkich wydziałów centralnych i specjalistycznych) na czas trwania ich zatrudnienia służbowego w Generalnym Gubernatorstwie. Uregulowania te objęły m.in. Willego²⁶. W 1941 r. główny wydział sprawiedliwości podzielony był na trzy wydziały: pierwszy zajmował się administracją i wykonywaniem kar, drugi prawem prywatnym, handlowym, gospodarczym i prawem ruchu drogowego oraz trzeci prawem publicznym, karnym i międzynarodowym. Dwa pierwsze kontrolował osobiście Wille. Trzecim referatami kierował dr Ganser²⁷. W 1943 r. podział wewnętrzny na trzy wydziały został utrzymany, ale wyodrębniono dodatkowo dwie jednostki: komisarza do spraw majątku wrogich państw w GG i dyrygenta Urzędu Patentowego. Obsada kadrowa głównego wydziału sprawiedliwości w latach 1942–1943 składała się najprawdopodobniej z dwudziestu kilku – trzydziestu urzędników i pracowników biurowych²⁸.

Ważnym uprawnieniem kierownika głównego wydziału sprawiedliwości były kompetencje do wydawania przepisów o charakterze wykonawczym w stosunku do rozporządzeń generalnego gubernatora²⁹. W ciągu 1940 r. Wille wydał trzy postanowienia wykonawcze³⁰, trzy zarządzenia³¹ oraz jedno obwieszczenie³². W następnych latach jego działalność na tym polu raczej osłabła. Na wyróżnienie zasługuje grupa aktów prawnych związana z wprowadzaniem na terenie dystryktu Galicja modelu okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości obowiązującego dotychczas w GG³³. Inne przepisy były

²⁶ Ibidem, A 122, § 4.

²⁷ Cz. Madajczyk, *Polityka...*, t. I, s. 107–120; R. Herzog, dz.cyt., s. 96–98; APR, GDR, sygn. 33, k. 202; BB, R 52 II Kancelaria Generalnego Gubernatora – Kanzlei des Generalgouverneurs, sygn. 253, k. 6.

²⁸ Na czele wydziałów stali: I – Eden, II – Saage, III – Ganser, komisarzem do spraw majątku wrogich państw był Eberhardt, a dyrygentem Urzędu Patentowego – Kühnast. BB, R 52 II, sygn. 250, k. 50; BB, R 3001, sygn. 1533, k. 40; AAN, RGG, sygn. 719, k. 531.

²⁹ Prawo Generalnego..., C 100, § 5.

³⁰ Ibidem, C 121, Postanowienie wykonawcze z 1 VIII 1940 r. do rozporządzenia z 19 II 1940 r. o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie; C 122, Drugie postanowienie wykonawcze z 13 XI 1940 r. do rozporządzenia o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 II 1940 r. (Postanowienie o doręczeniach); C 151, Postanowienie wykonawcze z 1 VIII 1940 r. do rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 II 1940 r.

³¹ Ibidem, C 180, Zarządzenie o pomocy prawnej w sprawach cywilnych między władzami sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa a sądami Rzeszy Niemieckiej z 10 V 1940 r.; C 185, Zarządzenie o pomocy prawnej w sprawach cywilnych między władzami sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa a zagranicą z 7 IX 1940 r.; C 190, Zarządzenie o pomocy prawnej z Rzeszy Niemiecką w sprawach karnych z 1 VIII 1940 r.

³² Ibidem, C 261, Obwieszczenie dotyczące nadzoru nad urzędem patentowym w Warszawie i jego reprezentacji na zewnątrz z 29 IV 1940 r. Zagadkowe jest, dlaczego większość podanych wyżej w przypisach 30–32 aktów Wille podpisał „z polecenia generalnego gubernatora” (C 121, C 122, C 151, C 180, C 185), a dwa z nich podpisał samodzielnie jako kierownik wydziału sprawiedliwości (C 190, C 261).

³³ Na przykład: Zarządzenie w sprawie utworzenia sądów specjalnych w okręgu Galizien (Galicja) z 13 X 1941 r., Dz.RGG 1941, s. 603; Drugie zarządzenie w sprawie utworzenia sądów

wydawane dla całego obszaru Generalnego Gubernatorstwa³⁴. Obok aktów drukowanych w Dzienniku Rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa kierownik głównego wydziału sprawiedliwości wydawał wiele okólników powielanych w ograniczonej liczbie egzemplarzy i przesyłanych wydziałom sprawiedliwości w dystryktach. Były to szczegółowe przepisy wykonawcze, zarządzenia dotyczące funkcjonowania organów sprawiedliwości, wyjaśnienia, sprostowania. W warunkach istniejącego w GG dualistycznego wymiaru sprawiedliwości i dualistycznego systemu prawa wątpliwości interpretacyjnych było wiele. Okólniki kierownika głównego wydziału sprawiedliwości dotyczyły na przykład: stosowania konkretnych przepisów ustawy o ochronie niemieckiej krwi i niemieckiego honoru, przekazywania spraw karnych do sądownictwa polskiego, przyspieszenia wykonywania kar, sprawozdań ze spraw dotyczących gett, wykonywania prawa łaski, zasad orzekania kar łącznych, traktowania Żydów i Cyganów przez sądy niemieckie i nieniemieckie, publikacji ogłoszeń w prasie, doręczeń na terenie gett, zastosowania rozporządzeń policyjnych w Rzeszy w stosunku do GG i in.³⁵

Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości uzyskał możliwość bezpośredniego nadzoru nad orzecznictwem sądów niemieckich dzięki instytucji sprzeciwu nadzwyczajnego. Wzruszał on prawomocne wyroki wydane zarówno w I, jak i w II instancji. Sprzeciw nadzwyczajny mógł wnosić kierownik głównego wydziału sprawiedliwości w ciągu 6 miesięcy od uprawomocnienia się, jeśli wyrok budził bardzo poważne wątpliwości. W sprawach cywilnych rozstrzygał sprzeciw sąd wyższy, wyznaczany przez kierownika głównego wydziału sprawiedliwości w razie konkretnej potrzeby, a w sprawach karnych sąd specjalny³⁶. Jak już wyżej wspomniano do zadań kierow-

specjalnych w okręgu Galizien (Galicja) z 23 I 1942 r., Dz.RGG 1942, s. 79; Zarządzenie o przejściu wymiaru sprawiedliwości między sądami Generalnego Gubernatorstwa i włączonych obszarów wschodnich z 9 III 1942 r., Dz.RGG 1942, s. 136–138; Zarządzenie o utworzeniu Sądu Niemieckiego we Lwowie z 17 VII 1942 r., Dz.RGG 1942, s. 436 (zarządzenie to w zastępstwie Willego podpisał Eden).

³⁴ Na przykład: Trzecie postanowienie wykonawcze z 20 X 1942 r. do rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 II 1940 r., Dz.RGG 1942, s. 655–656; Czwarte postanowienie wykonawcze z 21 X 1942 r. do rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 II 1940 r., Dz.RGG 1942, s. 656; Drugie zarządzenie w sprawie pomocy prawnej z Rzeszą Niemiecką w sprawach karnych z 30 XII 1942, Dz.RGG 1943, s. 39–40 (zarządzenie to w zastępstwie Willego podpisał Ganser); Zarządzenie o pomocy prawnej w sprawach cywilnych między władzami sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa a okupowanymi obszarami wschodnimi z 27 IV 1943 r., Dz.RGG 1943, s. 195–197; Anordnung vom 8 V 1943 zur Verordnung vom 17 XII 1941 über Deutsche Notare im Generalgouvernement, Dz.RGG 1943, s. 212. Zarządzenie to opublikowano tylko w języku niemieckim.

³⁵ APRz, Prokuratura Niemiecka w Rzeszowie, sygn. 1, k. 5, 8, 10, 11, 12–14, 18, 20; APL, UOL, sygn. 914, k. 39–40, 46, 50–51, 131, 162, 170, 241–243, 246–247, 251. Podane przykłady stanowią zaledwie ułamek działalności kierownika głównego wydziału sprawiedliwości na tym polu.

³⁶ Prawo Generalnego..., C 120, § 32.

nika głównego wymiaru sprawiedliwości należało także przygotowywanie sprawozdań i akt sądowych dla generalnego gubernatora w trakcie procedury stosowania prawa łaski w stosunku do skazanych na karę śmierci przez sądy niemieckie lub sądy specjalne.

W przypadku sądownictwa polskiego najważniejsze instrumenty nadzoru i kontroli przekazano wydziałom sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów oraz sądom niemieckim i niemieckiej prokuraturze. Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości uzyskał jednak pewne uprawnienia nie uruchomione przez władze okupacyjne polskiego Sądu Najwyższego. Rozstrzygał on mianowicie spory o właściwość miejscową pomiędzy polskimi sądami, o ile takie rozstrzygnięcie należało przed wojną do kompetencji SN. Poza tym w szczególnie ważnych przypadkach jeżeli prawomocne rozstrzygnięcie sądu polskiego naruszało interes narodu niemieckiego mogło być ono wzruszone przy pomocy instytucji zwanej prawem sprawdzenia. Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości mógł zarządzić w takiej sytuacji sprawdzenie rozstrzygnięcia przez wyższy sąd niemiecki, jeżeli uprawomocniło się ono przed 31 VII 1938 r. (warunki i tryb sprawdzania orzeczeń polskich sądów, które uprawomocniły się po tym terminie był nieco inny – zob. niżej).³⁷ W 1943 r. główny wydział sprawiedliwości otrzymał upoważnienie do wydawania zarządzeń w zakresie polskiego prawa procesowego, które realizowałyby politykę „upraszczania” wymiaru sprawiedliwości i przyspieszania procesów narzucaną przez władze Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa. W tym celu dokonano też ujednoczenia sieci niemieckich sądów okupacyjnych poprzez przyłączenie sądów specjalnych do sądów niemieckich od 1 VIII 1943 r. (nowa nazwa to: Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w...). Wprowadzono też nazwę prokuratura niemiecka (Deutsche Staatsanwaltschaft) zamiast dotychczas używanego określenia: władza oskarżenia (Anklagebehörde). Główny wydział sprawiedliwości mógł odtąd udzielać zezwoleń na pracę sędziów w dwóch sąsiadnich sądach, a nawet na zajmowanie przez tę samą osobę stanowiska sędziowskiego w sądzie specjalnym przy sądzie niemieckim i wyższym sądzie niemieckim. W dniu 22 VII 1943 r. Wille skierował pismo do organów wymiaru sprawiedliwości w dystryktach powielone w ilości 50 egzemplarzy, które zawierało szczegółową interpretację i wskazówki co do stosowania w praktyce przepisów o „uproszczeniu” wymiaru sprawiedliwości³⁸. Innym przykładem zwiększenia ingerencji administracji wymiaru sprawiedliwości w sądową ochronę praw obywateli było przekazanie głównemu wydziałowi kompetencji do ograniczania lub nawet zakazywania wglądu do prowadzonych przez sądy publicznych ksiąg, rejestrów,

³⁷ Ibidem, C 151, ust. IV; C 150, § 18, pkt. 2.

³⁸ Rozporządzenie z 9 VII 1943 r. celem zmiany rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 II 1940 r., Dz.RGG 1943, s. 317, § 19a; Rozporządzenie w celu uproszczenia..., Dz.RGG 1943, s. 309–310, §§ 1, 2; APL, UOL, sygn. 914, k. 334–340.

wykazów, do akt sądowych i dołączonych do akt pism. Przesłanką takiej decyzji (w formie zarządzenia administracyjnego) była potrzeba utrzymania porządku publicznego³⁹.

Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości odgrywał istotną rolę w zakresie pomocy prawnej w sprawach cywilnych z zagranicą (pojęcie to nie obejmowało Rzeszy Niemieckiej i Protektoratu Czech i Moraw). Wszelkie wnioski o doręczenie i wezwania o pomoc prawną polskich i niemieckich organów wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie skierowane do podmiotów zagranicznych musiały docierać do głównego wydziału sprawiedliwości za pośrednictwem wydziału sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu. Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości kierował je następnie do władz centralnych Niemiec (ministerstwo sprawiedliwości i ministerstwo spraw zagranicznych Rzeszy) i na drodze dyplomatycznej przekazywano te wnioski i wezwania do obcych państw. Identyczna procedura, tylko w odwrotnym kierunku obowiązywała w przypadku wezwań sądów obcych państw skierowanych do organów wymiaru sprawiedliwości w GG⁴⁰.

Główny wydział sprawiedliwości zajmował się także sprawami niemieckiej adwokatury i notariatu. Zawód adwokacki mogli wykonywać przed sądami niemieckimi w Generalnym Gubernatorstwie adwokaci niemieccy, którym przysługiwały takie uprawnienia w Rzeszy Niemieckiej oraz adwokaci pochodzenia niemieckiego, dopuszczeni do spełniania tych funkcji w GG. Do założenia kancelarii adwokackiej na terenie Generalnego Gubernatorstwa przez adwokata z Rzeszy niezbędne było jednak zezwolenie kierownika głównego wydziału sprawiedliwości. Dotyczyło otwarcia kancelarii w jednej, określonej miejscowości i mogło być opatrzone warunkiem występowania tylko przed oznaczonym sądem. Adwokaci musieli prowadzić sprawy osobiście i nie mogli równoległe wykonywać praktyki w Rzeszy. Zezwolenie takie było odwoławalne. Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości miał także prawo do ograniczenia zakresu działalności adwokatów pochodzenia niemieckiego dopuszczonych do wykonywania zawodu w GG poprzez oznaczenie sądów, przed którymi mogli oni występować⁴¹. Notariat niemiecki powiązano ściśle z adwokaturą. Okupanci nie zdecydowali się na wprowadzenie wyodrębnionej od palestry instytucji notariatu (Nurnotariat), mimo że takie tendencje wyraźnie dominowały w krajach Rzeszy. Stanowisko notariusza niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie mógł piastować adwokat niemiecki, któremu zezwolono na otwarcie kancelarii w GG lub adwokat pochodzenia niemieckiego mający swoją siedzibę na tym terenie. Nominacji na stanowiska nota-

³⁹ Rozporządzenie o wglądzie do publicznych ksiąg sądowych i rejestrów i o zarządzeniach z dziedziny prawa handlowego z 19 III 1943 r., Dz.RGG 1943, s. 145, § 1.

⁴⁰ Prawo Generalnego..., C 185, ust. II, III.

⁴¹ Ibidem, C 120, § 4; C 135, § 1–4; L.Wolfgramm, *Deutsche Rechtsanwälte und deutsche Notare im Generalgouvernement, Deutsches Recht* 1942, Heft 43/44, s. 1428–1429.

riuszy niemieckich dokonywał Rząd GG (główny wydział sprawiedliwości). Powołanie takie było odwoławalne. Natomiast nadzór służbowy nad notariuszami niemieckimi powierzono kierownikom wyższych sądów niemieckich⁴².

Na szczeblu dystryktu bieżący, kompleksowy nadzór administracyjny nad sądownictwem wykonywał wydział sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu. Na czele tego organu stał szef urzędu będący zastępcą szefa dystryktu (gubernatora). Początkowo w urzędach szefów dystryktów funkcjonowały wydziały odpowiadające pod względem merytorycznym wydziałom specjalistycznym w Urzędzie Generalnego Gubernatora. Zmiana nastąpiła na podstawie zarządzenia sekretarza stanu w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa z 7 IV 1941 r., które wprowadzało nowe zasady organizacji urzędu szefa dystryktu. Szefowi urzędu podporządkowano biura, urzędy i urzędników łączności. Poza tym w skład urzędu wchodziło 10 wydziałów, a wśród nich wydział sprawiedliwości⁴³. Wydziały sprawiedliwości w poszczególnych dystryktach dzieliły się na referaty. Kształtowanie się struktury wewnętrznej wydziałów sprawiedliwości przypada na pierwsze miesiące 1940 r.

Trzeba podkreślić, że w poszczególnych dystryktach wydziały sprawiedliwości przyjmowały różną strukturę wewnętrzną. Na przykład wydział sprawiedliwości w dystrykcie radomskim dzielił się wówczas na pięć referatów. Referat I zajmował się tworzeniem sądownictwa niemieckiego. Referat II sprawował nadzór nad reaktywowanym sądownictwem polskim. Referat III i IV przygotowywały zarządzenia i obwieszczenia do publikacji w dzienniku urzędowym (*Amtsblatt*) oraz zapewniały doradztwo w tych kwestiach innym wydziałom w urzędzie gubernatora. Referat V nadzorował więziennictwo. W styczniu 1941 r. kierownik wydziału sprawiedliwości Arthur Methner przedstawił projekt reorganizacji struktury wewnętrznej podległej sobie jednostki. Nowy podział obejmował sześć następujących referatów: I – ogólny zarząd, II – legislacja i skargi, III – pomoc prawna i statystyka, sądownictwo polskie IV – więziennictwo i wykonywanie kar, V – sprawy karne, adwokatura, notariat, ułaskawienia, VI – sprawy finansowe wydziału, sprawy tłumaczeń, sprawy różne. Poza tym przewidziano istnienie kancelarii, stróża i gońca⁴⁴. W wydziale sprawiedliwości dystryktu warszawskiego na początku 1941 r. wyodrębniono cztery referaty: I – sądownictwo polskie, II – adwokatura i notariat, III – więziennictwo i ułaskawienia, IV – sprawy finansowe wydziału⁴⁵. W dystrykcie lubelskim w tym samym okresie wydział sprawie-

⁴² Dz.RGG 1941, s. 731, Rozporządzenie o niemieckich notariuszach..., §§ 1, 2.

⁴³ Cz. Madajczyk, *Polityka...*, t. I, s. 107–120; R. Herzog, op. cit., s. 96–98; Prawo Generalnego..., A 120, § 5; A 121 c, Zarządzenie administracyjne nr 3 z 7 IV 1941 r. do rozporządzenia o jednolitości administracji z 1 XII 1940 r. (Organizacja władz szefów okręgowych). Zarządzenie to zostało ogłoszone wyłącznie w języku niemieckim.

⁴⁴ APR, GDR, sygn. 37, k. 7, 38; sygn. 206, k. 11; BB, R 43 II, sygn. 1396, k. 272–273.

⁴⁵ BB, R 43 II, sygn. 1397, k. 39.

dliwości dzielił się na sześć referatów: I – prokuratura niemiecka, więzienie, II – adwokaci, notariusze, biegli, komornicy, tłumacze, III – prokuratura i sądownictwo polskie, urzędy hipoteczne, nadzór nad orzecznictwem sądów polskich, IV – ogólny nadzór administracyjny i sprawy personalne, V – ułaskawienia, skargi, pomoc prawna, VI – sprawy kasowe, rachunkowe, koszty sądowe, budżet wydziału, sprawy budowlane. Kierownikiem wydziału był Heuer, jego zastępcą Kiel (później objął on stanowisko kierownika) oraz kilkunastu urzędników i pracowników biurowych⁴⁶. W Krakowie na początku 1941 r. wydział sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu został podzielony na cztery referaty: I – więziennictwo, niemieccy notariusze i adwokaci, II – sądownictwo polskie, III – polscy notariusze, adwokaci, tłumacze, biegli sądowi, ułaskawienia, IV – sprawy kasowe i budżetowe. Od 1 VI 1942 r. dokonano reorganizacji. Kierownik wydziału Fritz Müller zajmował się ułaskawieniami i orzecznictwem sądów polskich. Jego zastępca Otto Bauer koordynował działalność sądownictwa niemieckiego, łącznie ze sprawami personalnymi, nadzorem służbowym i ułaskawieniami. Poza tym wyodrębniono pięć referatów: I – prokuratura niemiecka i polska, sądownictwo polskie, II – więziennictwo, prawo sprawdzania wyroków, sprawy prasowe, III – sprawy personalne, pomoc prawna, adwokatura i notariat, nadzór nad budynkiem służbowym, IV – biegli sądowi, V – sprawy finansowe, kasowe, budżetowe wydziału. Obsada kadrowa wydziału sprawiedliwości dystryktu krakowskiego obejmowała w 1940 r. czternastu urzędników i pracowników biurowych. Kierownik domagał się zwiększenia zatrudnienia o kolejne siedem etatów⁴⁷. Nie udało mi się niestety ustalić jaką strukturę wewnętrzną posiadał wydział sprawiedliwości w dystrykcie Galicja. Pod koniec sierpnia 1941 r., a więc u progu tworzenia administracji okupacyjnej na tych terenach obsada kadrowa wydziału to kierownik, siedmiu urzędników i pracowników biurowych oraz wachmistrz sądowy i kierowca⁴⁸.

Kierownicy wydziałów sprawiedliwości w poszczególnych dystryktach uzyskali prawo podważania prawomocnych rozstrzygnięć polskich sądów. Jeżeli uznali, że orzeczenie takie narusza interes publiczny zwracali się do wyższego sądu niemieckiego o jego sprawdzenie. Uprawnienie do złożenia wniosku o sprawdzenie posiadali przez okres 6 miesięcy po uprawomocnieniu się rozstrzygnięcia. Jednak dla orzeczeń już prawomocnych wprowadzono wsteczne

⁴⁶ Ibidem, sygn. 1396, k. 167, 168; A. Wrzyszczyński, *Das Deutsche Gericht in Lublin 1940–1944*, [w:] *Sachsen im Spiegel des Rechts*, hrsg. von A. Schmidt-Recla, E. Schumann, F. Theisen, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 377.

⁴⁷ ŁB, R 43 II, sygn. 1396, k. 42, 43; AAN, RGG, sygn. 843, k. 35; Archiwum Państwowe w Krakowie, Gubernator Dystryktu Krakowskiego, sygn. 626, n.pag.

⁴⁸ Archiwum Państwowe Okręgu Lwowskiego – Державний архів Львівської області, P 35, Gubernatorstwo dystryktu Galicja – Губернаторство губернии Галиция, on 12, sygn. 122, k. 1.

działanie przepisów, które w praktyce pozwalało kierownikom wydziałów sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów na kontrolowanie wszystkich rozstrzygnięć polskich sądów, które uprawomocniły się po 31 VII 1938 r.⁴⁹ W zakresie pomocy prawnej polskie organy wymiaru sprawiedliwości mogły kierować wnioskami o doręczenie i wezwania o pomoc prawną, wezwania o przejęcie ścigania karnego lub wykonanie wyroku karnego do sądów i prokuratur Rzeszy tylko za pośrednictwem kierowników wydziałów sprawiedliwości w poszczególnych dystryktach. Identyczna procedura obowiązywała dla pomocy prawnej w sprawach cywilnych między nieniemieckimi organami wymiaru sprawiedliwości w GG, a okupowanymi obszarami wschodnimi oraz w sprawach karnych z Protektoratem Czech i Moraw. W przypadku pomocy prawnej w sprawach cywilnych z zagranicą kierownicy wydziałów sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów pośredniczyli w przekazywaniu wniosków o doręczenie i wezwań o pomoc prawną zarówno od polskich, jak i niemieckich sądów⁵⁰. Otrzymali oni też uprawnienia do przekazywania i przejmowania ksiąg gruntowych i rejestrów w ramach sądownictwa niespornego w związku z ze zmianami terytorialnego podziału sądowego po wcieleniu do Niemiec zachodnich i północnych ziem polskich. Partnerami w tych operacjach byli dla nich prezydenci sądów krajowych Rzeszy z przygranicznych okręgów⁵¹.

Kierownicy wydziałów sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów sprawowali także bezpośredni nadzór nad adwokaturą niemiecką na terenie swoich okręgów⁵². W praktyce oni także realizowali założenia polityki okupacyjnej władz Generalnego Gubernatorstwa w stosunku do polskiej adwokatury i notariatu. Zgodnie z przytoczoną wyżej zasadą obowiązywania w GG polskich przepisów, o ile nie kolidują wyraźnie z niemieckimi, należy przyjąć, że w stosunku do palestry obowiązywało w dalszym ciągu polskie przedwojenne prawo o ustroju adwokatury, jednak Niemcy bardzo często je naruszali. Główną wytyczną polityki okupanta było, jak się wydaje, zlikwidowanie samorządu zawodowego i nadzór nad sprawami personalnymi. Jesienią 1939 r. polscy adwokaci reaktywowali swoje organizacje samorządowe. W Warszawie do 14 XII 1939 r. działała legalnie Naczelna Rada Adwokac-

⁴⁹ Prawo Generalnego..., C 150, §§ 16, 17, 18.

⁵⁰ Ibidem, C 180, rozdz. I; C 185, rozdz. II; C 190, rozdz. II; Zarządzenie o pomocy prawnej w sprawach karnych między władzami sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa a władzami sprawiedliwości Protektoratu Czech i Moraw z 24 XI 1941 r., Dz.RGG 1941, s. 698, rozdz. I; Drugie zarządzenie o pomocy prawnej z Rzeszą Niemiecką w sprawach karnych z 30 XII 1942, Dz.RGG 1943, s. 39–40, rozdz. IV; Zarządzenie o pomocy prawnej... a okupowanymi obszarami wschodnimi z 27 IV 1943, Dz.RGG 1943, s. 195, rozdz. I.

⁵¹ Zarządzenie o przejęciu wymiaru sprawiedliwości między sądami Generalnego Gubernatorstwa i włączonych obszarów wschodnich z 9 III 1942 r., Dz.RGG 1942, s. 138, rozdz. IV.

⁵² Prawo Generalnego..., C 135, § 3.

ka. Na początku stycznia 1940 roku rozwiązano Okręgową Radę Adwokacką w Warszawie. Analogicznie, tylko nieco wcześniej, bo w końcu 1939 r., postąpiono z Okręgową Radą Adwokacką w Krakowie. Natomiast w Lublinie zlikwidowano miejscową radę już 9 XI 1939 r. Podobnie było we Lwowie w lecie 1941 r. Po tych represjach bezpośredni nadzór nad adwokaturą polską objęły wydziały sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów. Powołały one komisaryczne władze adwokatury. Utworzono też tzw. Rady Przyboczne („Beiraty”), które miały charakter tylko doradczy. Drastycznym pogwałceniem prawa było skreślenie z list adwokackich wszystkich osób pochodzenia żydowskiego. Za bezprawie uznać należy także weryfikację przeprowadzoną przez wydział sprawiedliwości dystryktu warszawskiego, która pozbawiła prawa wykonywania zawodu wielu adwokatów, z powodu ich działalności politycznej lub społecznej⁵³.

Polscy notariusze mogli wykonywać swój zawód z ograniczeniami wynikającymi z prymatu prawa i sądownictwa niemieckiego (zob. wyżej), ale o wiele większa była ingerencja władz okupacyjnych w funkcjonowanie samorządu notarialnego. Na początku 1940 r. obserwujemy prawie jednoczesną akcję lokalnej administracji okupacyjnej zmierzającą do podporządkowania notariatu. Warto zaznaczyć, że w wyniku terytorialnych rozstrzygnięć okupantów zmianie uległy obszary poszczególnych izb notarialnych. W rezultacie na terenie Generalnego Gubernatorstwa istniały cztery izby notarialne z siedzibami w Warszawie, Krakowie, Lublinie oraz w Radomiu, gdzie stworzono nową izbę notarialną w związku z ustanowieniem tam sądu apelacyjnego. Okupanci dokonali w ten sposób ujednoczenia terytorialnego podziału administracyjnego z podziałem sądowym. Okręgi sądów apelacyjnych pokrywały się z terytoriami dystryktów⁵⁴. W Krakowie i Warszawie powołano komisarycznych zarządców izb notarialnych. Zostali nimi dotychczasowi prezesi miejscowych rad notarialnych. Podlegali oni bezpośredniemu nadzorowi wydziałów sprawiedliwości w poszczególnych dystryktach. Nieco inaczej sytuacja wyglądała w Lublinie. W połowie stycznia 1940 r. zwołano tam zebranie miejscowych notariuszy, na którym udzielone zostały zezwolenia na prowadzenie kancelarii. Nie otrzymał go dotychczasowy wiceprezes rady, a jego

⁵³ Kwestie organizacji i funkcjonowania adwokatury polskiej w czasie okupacji hitlerowskiej omawiane są w wielu artykułach drukowanych w „Palestrze”. Wśród materiałów głównie wspomnieniowych, na czoło wysuwają się artykuły: W. Bayer, *Konspiracyjna organizacja i działalność adwokatury polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, *Palestra* 1983, nr 8; T. Z. Krzemiński, *Adwokatura polska w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „*Palestra*” 1976, nr 2; K. Ostrowski, *Udział adwokatów polskich w konspiracji wojskowej w okresie 1939–1945*, „*Palestra*” 1983, nr 8, z których zaczerpnięto powyższe informacje.

⁵⁴ A. Wrzyszczyński, *Notariat w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945) – stan prawny*, *Rejent*, Rok 7, Nr 11, 1997 r., s. 168. Nie udało mi się – niestety – ustalić, czy faktycznie istniała piąta izba notarialna z siedzibą we Lwowie po przyłączeniu do Generalnego Gubernatorstwa dystryktu Galicji w lecie 1941 r.

miejsce zajął asesor notarialny i dawny kierownik biura rady, który był Ukraińcem. W lutym 1940 r. wydział sprawiedliwości skonfiskował cały majątek rady. W Lublinie doszło również do powołania komisarycznego kierownika, ale stało się to dopiero na początku 1942 r. Na początku 1942 r. przekazano z Lublina wszystkie akta osobowe notariuszy, zastępców notariuszy, asesorów notarialnych i aplikantów, którzy weszli w skład nowej Radomskiej Izby Notarialnej⁵⁵.

Nadzór niemieckiej administracji okupacyjnej nad notariatem polskim polegał między innymi na zatwierdzaniu wyroków sądów dyscyplinarnych oraz na nominacji nowych notariuszy. W okręgu krakowskim i lubelskim obok notariuszy Polaków powoływano także notariuszy Ukraińców. W praktyce w okresie okupacji wymienione wyżej komisaryczne organy polskiego notariatu uzyskały faktycznie duży wpływ na nominacje. Poza tym nadzór okupanta realizowany był, zgodnie z drogą służbową, za pośrednictwem prezesa sądu apelacyjnego, a więc bezpośredni kontakt był raczej sporadyczny. Na przykład wspomniana komisaryczna rada w Warszawie w ciągu czterech lat swego istnienia tylko pięciokrotnie wzywana była do wydziału sprawiedliwości. Nie zdarzyło się też, aby którakolwiek z jej uchwał została zawieszona. Zatwierdzono także wszystkie orzeczenia sądu dyscyplinarnego. Mimo trudnych okupacyjnych warunków pamiętano o potrzebie kształcenia nowych kadr. W Krakowie komisaryczny kierownik uzyskał zezwolenie na przeprowadzenie egzaminów na aplikantów notarialnych. W Izbie Warszawskiej nie tylko przeprowadzono takie egzaminy, ale dokonano także rewizji wszystkich kancelarii notarialnych⁵⁶.

Wydziały sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów opracowywały miesięczne sprawozdania dla gubernatorów. Stawały się one częściami składowymi całościowych (obejmujących działalność wszystkich wydziałów) raportów szefów dystryktów dla Rządu Generalnego Gubernatorstwa. Sprawozdania wydziałów sprawiedliwości dotyczyły bieżącego funkcjonowania sądów, prokuratury, adwokatury i notariatu (zarówno niemieckich, jak i polskich) oraz więziennictwa na terenie dystryktu. Dominowały w nich informacje o wydanych wyrokach śmierci oraz kwestie sprawności wymiaru sprawiedliwości, liczba nie załatwionych spraw, sposoby likwidowania zaległości. Interesujące rozwiązanie zastosował wydział sprawiedliwości dystryktu warszawskiego. W celu usprawnienia działalności przeciążonego Sądu Specjalnego w Warszawie, część spraw przekazano Wyższemu Sądowi Niemieckiemu w Warszawie, który orzekał jako osobna, dodatkowa izba pomoc-

⁵⁵ Izby notarialne w okresie wielkiej przerwy: 1939–1945, „Przegląd Notarialny” 1947, t. I, z. 2–3; Z. Hübner, *Izba Notarialna – Warszawa*, s. 241–244; F. Szymanowicz, *Izba Notarialna – Kraków*, s. 247; J. Borkowski, *Izba Notarialna – Lublin*, s. 532. Niestety, nie odnalazłem bliższych informacji dotyczących funkcjonowania Izby Notarialnej w Radomiu.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 243–246, 248–249, 534.

nicza sądu specjalnego. Przejął on procesy, w których oskarżonymi byli Niemcy – obywatele Rzeszy. Przedmiotem sprawozdań były też kwestie nadzoru nad wykonywaniem wyroków. Policja odmawiała rozstrzeliwania skazanych na karę śmierci, przepelnione więzienia nie przyjmowały skazanych na karę ciężkiego więzienia (Zuchthaus). Szczególnie bulwersujące są działania warszawskiego wydziału sprawiedliwości w stosunku do skazanych na karę śmierci Żydów. W porozumieniu z komisarzem getta i dowódcą SS i policji wykonywanie tych wyroków przekazano do obozu w Treblince. Trzeba podkreślić, że w sprawozdaniu wydziału sprawiedliwości dystryktu warszawskiego obóz w Treblince nazywany jest obozem pracy (Arbeitslager). Najobszerniejsze fragmenty relacji dotyczą obsady personalnej organów wymiaru sprawiedliwości. Regułą był chroniczny niedobór kadrowy w niemieckich sądach i prokuraturach. Dostrzegano także niewystarczającą obsadę polskich sądów. W celu poprawy sytuacji pozwolono na przeprowadzenie egzaminu sędziowskiego dla polskich aplikantów. Komisji przewodniczył prezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie, ale kontrolę sprawował urzędnik wydelegowany przez wydział sprawiedliwości⁵⁷.

Na marginesie wspomnieć trzeba, że typowe kompetencje administracyjne posiadali też kierownicy poszczególnych organów wymiaru sprawiedliwości w stosunku do podległych sobie jednostek: prokuratur, sądów specjalnych, sądów niemieckich i wyższych sądów niemieckich. Tym ostatnim przyznano jednak pewne nadzwyczajne uprawnienia wykraczające poza nadzór nad podległymi sądami. Kierownik wyższego sądu niemieckiego (Leiter des Deutschen Obergerichts) uzyskał na przykład nadzór służbowy nad notariuszami niemieckimi prowadzącymi działalność na terenie okręgu jego sądu. W przypadku ustanowienia notariusza niemieckiego dla danego okręgu, polscy notariusze mogli sporządzać akty notarialne w zakresie kompetencji sądownictwa niemieckiego tylko za wyraźną zgodą kierownika wyższego sądu niemieckiego. Podobnym nadzorem objęci zostali tłumacze przysięgli. Kierownik wyższego sądu niemieckiego ustanawiał tłumaczy przysięgłych i wyznaczał ich siedziby na terenie podległego mu okręgu oraz odbierał od nich przysięgę. Miał też prawo poddać kandydata na tłumacza egzaminowi (w przypadku wątpliwości co do wystarczającej znajomości języka) i zwolnić tłumacza ze stanowiska. Kierownicy wyższych sądów niemieckich uzyskali też pewne kompetencje w stosunku do sądów polskich

⁵⁷ Podane powyżej przykłady pochodzą ze sprawozdań wydziału sprawiedliwości w urzędzie szefa dystryktu w Warszawie dla gubernatora warszawskiego z okresu styczeń 1941–maj 1944. Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego, sygn. 2, k. 89, 136, 167, 210, sygn. 1552/3, k. 15–16, 53, 76, 195, sygn. 1538, k. 114, 125, 134, 147, 157, 172, sygn. 72, k. 1; BB, R 52 III, Wydział Główny Spraw Wewnętrznych Rządu Generalnego Gubernatorstwa – Hauptabteilung Innere Verwaltung der Regierung des Generalgouvernements, sygn. 21, k. 18–19, 27.

przy realizowaniu pomocy prawnej w sprawach cywilnych z sądami Protektoratu Czech i Moraw⁵⁸.

Diemut Majer pisze, że administracja wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie była odizolowana od struktury aparatu wymiaru sprawiedliwości w Rzeszy. Kierownik głównego wydziału sprawiedliwości w rządzie GG, ani kierownicy wyższych sądów niemieckich nie brali udziału w regularnych naradach najwyższych urzędników wymiaru sprawiedliwości w Rzeszy. Nie musieli też składać żadnych raportów lub sprawozdań Ministerstwu Sprawiedliwości Rzeszy, ani nie otrzymywali wytycznych i zaleceń wydawanych przez to ministerstwo⁵⁹. Nie była to jednak na pewno izolacja całkowita. Urzędnicy organizujący aparat wymiaru sprawiedliwości w GG w 1939 r. rekrutowali się z ministerstwa i byli opłacani z Kasy Głównej Rzeszy (Reichshauptkasse). Kasa ta domagała się od Wydziału Finansów w rządzie GG kwoty 40.275,47 marek jako zwrotu za pobory wypłacone oddelegowanym do Generalnego Gubernatorstwa dwunastu pracownikom ministerstwa sprawiedliwości Rzeszy z Kurtem Wille na czele (za okres 1 IV–30 IX 1940 r.) W marcu 1940 r. minister sprawiedliwości Rzeszy skierował specjalnych urzędników ze swego resortu, aby objęli nadzór nad sprawami finansowymi wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie. Kurt Wille oddelegował ich do istniejących wówczas czterech dystryktów. Poza tym pamiętać należy, że we wszystkich organach niemieckiego okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości (sądach, prokuraturach) wprowadzono obowiązek prenumeraty najbardziej reprezentatywnych czasopism prawniczych Rzeszy: „Deutsche Justiz” i „Deutsches Recht”⁶⁰.

Skomplikowany charakter związków i zależności pomiędzy Ministerstwem Sprawiedliwości Rzeszy, a władzami Generalnego Gubernatorstwa w interesujący sposób obrazuje kwestia wprowadzenia notariatu niemieckiego w GG. Główny wydział sprawiedliwości przesłał do Berlina projekt rozporządzenia regulującego tę sprawę wraz z uzasadnieniem. Podkreślić jednak należy, że dokumenty te zostały wysłane z Krakowa na kilka dni przed ustanowieniem rozporządzenia. Pismo głównego wydziału sprawiedliwości jest datowane na 13 XII 1941 r., a generalny gubernator wydał rozporządzenie

⁵⁸ Rozporządzenie o niemieckich notariuszach..., Dz.RGG 1941, s. 731–732, §§ 2, 5; Zarządzenie o pomocy prawnej w sprawach cywilnych między władzami sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa a sądami Protektoratu Czech i Moraw z 1 III 1941 r.; Rozporządzenie o dopuszczeniu tłumaczy przysięgłych w Generalnym Gubernatorstwie z 3 III 1941 r., Dz.RGG 1941, s. 92, §§ 2, 3, 5; Postanowienie wykonawcze z 4 III 1941 r. do rozporządzenia o dopuszczeniu tłumaczy przysięgłych w Generalnym Gubernatorstwie z 3 III 1941 r., Dz.RGG 1941, s. 93–94, §§ 1,8; APL, UOL, sygn. 394, k. 1–10. Podane przykłady nie wyczerpują administracyjnych kompetencji kierowników wyższych sądów niemieckich.

⁵⁹ D. Majer, *Fremdvölkische im Dritten Reich*, Boppard am Rhein (2. Aufl.) 1993, s. 851.

⁶⁰ APR, GDR, sygn. 200, k. 1–28; sygn. 259, k. 6; sygn. 264, k. 1–3; BB, R 3001, sygn. 2959, k. 25, 34, 60.

już 17 XII, nie czekając na reakcję Ministerstwa Sprawiedliwości Rzeszy. W uzasadnieniu stwierdzano, że instytucja notariatu jest bardzo potrzebna Niemcom zamieszkującym Generalne Gubernatorstwo dla zapewnienia bezpieczeństwa obrotu prawnego. Powołanie notariuszy nie wykonujących równocześnie zawodu adwokata nie gwarantowało im zapewnienia odpowiednich dochodów. Przesłana w dniu 10 II 1942 r. na ręce Hansa Franka (tytułowano go ministrem Rzeszy) opinia z ministerstwa była bardzo krytyczna. Podkreślano w niej, że w Rzeszy obowiązuje system notariatu wyodrębnionego od adwokatury (Nurnotariat). Istniejące jeszcze wyjątki wynikały z tymczasowego utrzymania w mocy dotychczasowych przepisów na niektórych terenach. Natomiast wszystkie wprowadzane ostatnio nowe regulacje stały na gruncie oddzielonego od adwokatury notariatu. Zaletą tego rozwiązania było lepsze wykształcenie i przygotowanie zawodowe notariuszy. Poza tym eliminowało ono ewentualne konflikty interesów, w przypadkach gdy notariusz był pełnomocnikiem strony i w tej samej sprawie musiał występować jako osoba zaufania publicznego⁶¹. W odpowiedzi z 17 III 1942 r. Frank zajął bardzo ugodowe stanowisko. Deklarował ministrowi sprawiedliwości Rzeszy swoje osobiste poparcie dla koncepcji wyodrębnionego od adwokatury notariatu. Wyjaśniał, że przepisy wprowadzone w GG mają charakter tymczasowy, a ustanowienie ich podyktowane było istniejącymi okolicznościami. Zapewniał o zmianie uregulowań, gdy tylko pozwolą na to warunki. Grzeczny i ugodowy ton listu wskazuje na intencje Franka uniknięcia zarzutu tworzenia prawa sprzecznego z systemem funkcjonującym w Niemczech. Zapowiedzi generalnego gubernatora nie zostały jednak aż do końca wojny zrealizowane. Warto podkreślić, że w dyskusję w sprawie modelu notariatu w GG zaangażowana była też Izba Notarialna Rzeszy (Reichsnotarkammer) i Narodowo-Socjalistyczny Związek „Rzeczników Prawa” (Nationalsozialistischer Rechtswahrerbund)⁶².

Podane wyżej przykłady podważają, jak się wydaje tezę o całkowitej „autonomii” aparatu wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie względem Ministerstwa Sprawiedliwości Rzeszy. Kwestia ta wymaga bliższego zbadania, zwłaszcza w kontekście wyjaśnienia: czy i jaki wpływ miała niekorzystna ewolucja postępowania karnego oraz podważanie instytucji niezawisłości sędziowskiej w Niemczech – na orzecznictwo sądów niemieckich w GG.

⁶¹ BB, R 3001, sygn. 793, k. 3, 6, 11.

⁶² Ibidem, k. 7, 8–10, 12–14.

